

ULLDECONA: MURALLES I ORIGEN DE LA FORMA URBANA

Per JOSEP COROMINAS i CANO

0. INTRODUCCIÓ

Al llarg de la història de Catalunya hi ha hagut diferents fases de repoblament, cadascuna de les quals es corresponia a una nova campanya militar. El període comprès entre els segles XI i XIII fou denominat per un desplegament urbà sense precedents, es dibuixaren trets duradors de la fisonomia de les ciutats i s'establiren jerarquies urbanes que, en bona part, han arribat fins a nosaltres.

A Ulldecona, la carta de població del 1273 dóna permís per baixar del Castell i construir a la Foia. Comença un procés de definició de la vila com a unitat coherent, produïda gràcies a la funció integradora de determinats elements físics singulars, símbols de la cohesió social: els carrers, les muralles, l'església, les places, els porxos, els mercats...

Però, a partir de quines traces s'organitza la nova població? Pot ser casual o intencionada aquesta estructura de carrers?

Aquest article naix amb motiu de l'estudi que se'm va proposar, ara fa poc més d'un any, a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona sobre la "Forma Urbana d'Ulldecona". Amb la finalitat de proposar una intervenció dins del nucli antic fonamentada en la prèvia anàlisi, s'engegà aquesta recerca ara fa poc més d'un any. L'estudi de fragments de teixit urbà o de diferents elements arquitectònics (parets mestres, murs, façanes...) ha permès respondre raonada-

ment a algunes de les preguntes formulades i a d'altres que han anat sorgint.

L'anàlisi realitzada es basa principalment en el material gràfic extret de diversos arxius i en un minuciós treball de camp amb el reconeixement visual, directe, de la planta baixa d'algunes de les cases del poble per tal de verificar el pas d'un recinte medieval, la situació d'una torre o la continuació d'un antic carrer avui desaparegut.

M'agradaria donar les gràcies a totes les persones que han col·laborat en aquest treball, molt especialment als meus professors Magda Saura i Enric Mir, pel seguiment, els escrits i la motivació; a Joaquim Virgili per l'ajut en el treball de camp i als companys del Centre d'Estudis d'Ulldecona pel seu suport.

Les conclusions extretes i part del material gràfic conformen aquest article estructurat de manera similar al treball anant des d'una visió general del territori proper fins a l'estudi exhaustiu d'un element urbà significatiu, fent successius zooms d'anàlisi.

1. ESTUDI DEL TERRITORI

Juntament amb la gran quantitat de poblats ibèrics localitzats als turons propers i les pintures rupestres de la serra de la Pietat, la Foia d'Ulldecona conserva un altre element històric fossilitzat, aquest com a testimoni del món romà. El trobem en el cadastre rústic amb la poc atzarosa divisió dels camps de conreu i en el paral·lelisme dels diferents lligallos que travessen la vall.

Els romans mesuraren gran part del seu territori per tal de representar-lo i poder descobrir-hi la lògica de la implantació de l'organització i del desenvolupament. A grans trets podríem dir que durant tres períodes de la història romana es realitzaren centuriacions, dos d'ells durant el gran Imperi i anteriorment entre els segles II-I aC amb una gran difusió mediterrània. Els agrimensors romans mesuraren la Foia més d'una vegada i les restes dels seus cadastres encara avui són de les més visibles en tot el territori català.

L'*actus quadratus* romà, mesura de superfície formada per 120 peus romans a cada costat (entre 35 i 36 metres), fou generalment la base de les centuriacions romanes realitzades. L'àrea formada per 20 x 20 *actus quadratus* s'anomenà centúria, i les seves dimensions oscil·laven entre els 700 i 720 metres per cada costat.

Les importants reordenacions de paisatge, que han remodelat les terres en el transcurs dels segles, han fet que molt poques vegades aquestes mides es presentin intactes dins del territori. Tot i així, a la Foia podem trobar encara parcel·lacions actuals amb mides d'entre els 35 x 175 o 36 x 180 metres (múltiples de l'*actus quadratus*). L'estudi del territori realitzat a partir de les fotografies aèries de la zona escales 1/25.000 i 1/5.000 ha demostrat que algunes d'aquestes distàncies menors hi són presents entre molts dels lligallos i camins existents. Com a exemple, del Lligallo del Torn al camí de la Torreta hi ha una distància de 175/180 metres, la mateixa que trobem entre aquest últim camí i el dels Aubellons. La successió d'aquesta pauta fa que la distància entre el Lligallo de Sant Jaume i el camí de la Torreta sigui de 700/720 metres (20 *actus* romans).

Aquesta creiem que podria tractar-se de la centuriació més propera en el temps, la que els hospitalers es trobaren en baixar del Castell i formar el nou nucli de població. Les restes les trobem més visibles en el sentit transversal de la vall (de la serra del Montsià a la serra de la Pietat), sent menor la llargària en sentit longitudinal. El centre d'aquesta

centuriació resulta confús, en part per la falta de restes d'origen romà a la Foia, però partint de la hipòtesi que centuriacions similars es formen al voltant d'una torre o d'una vila podríem pensar que el cas d'Ulldecona seria semblant. La desapareguda torre octogonal, probablement podria estar-hi relacionada, com també podria estar-ho una vila romana en posició més central a la vall. Potser d'aquí un temps l'aparició d'algunes restes ens aclarirà aquest punt.

A més d'aquesta centuriació més marcada en el territori, ens n'han aparegut d'altres d'anteriors, en l'actualitat poc visibles. Estudiant metodològicament les fotografies aèries de la Foia, des del vol dels americans de l'any 1957 fins a l'últim vol realitzat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, s'han pogut localitzar un parell de divisions anteriors del territori. Visibles també a la fotografia aèria de l'entorn del nucli urbà de l'any 1967, aquestes tenen orientacions similars entre elles i les petites restes són gairebé sempre en el sentit longitudinal de la vall, ja que en el sentit transversal la centuriació més propera en el temps sembla haver-les substituït. (Fig. 1)

Fig. 1. La Foia d'Ulldecona ha sofert durant segles transformacions del paisatge basades en noves divisions cadastrals. Les centuriacions romanes van influir directament en la formació de la nova vila.

També s'ha observat que trams de la sèquia Mare i de la sèquia de la Foia són paral·lels a les direccions de les tres xarxes cadastrals o centuriacions estudiades. En principi, sempre s'ha pensat que aquestes sèquies eren d'època santjoanista i que van

construir-les per fer arribar l'aigua del riu Sénia als camps de la Foia amb la finalitat de conrear-los. Probablement fou així, i en el seu recorregut aprofitaren alineacions de sòl ja existents.

Un altre tret a remarcar és el petit gir d'aproximadament 2-3° que pateix la centuriació romana més visible entre les dues sèquies. L'esmentat gir podria avalar que les sèquies fossin d'època santjoanista ja que entre elles s'hi pot apreciar la parcel·lació medieval. Un plànol existent de les sèquies a l'antiguitat, ens diu que entre la sèquia Mare i la de la Foia, hi hauria reguerons per conrear, per tant noves parcel·lacions a partir de la formació d'aquests, millores en les condicions d'ocupació i d'explotació, i alhora treballs de sanejament i drenatge.

Aquesta breu descripció ha proposat fer un ràpid estat de la qüestió territorial i exposar els debats i línies d'investigació obertes, sense tractar de portar a terme un estudi exhaustiu o fer una síntesi definitiva. En l'anàlisi realitzada, a més de verificar la prolongació de les "ferides" romanes fins als nostres dies s'ha deixat constància de la gran influència d'aquestes divisions cadastrals de l'espai rural sobre la lògica de la implantació, de l'organització i del desenvolupament del nou nucli de població a la Foia.

2. LA FORMACIÓ DE LA NOVA VILA

Si donem una ullada al passat i al present de l'ordenació urbana, sorgeix la sospita que tres són els principis aplicables a gairebé totes les ciutats de totes les èpoques: un plànol de ciutat geomètric, una arquitectura de façanes uniforme i un tercer principi derivat dels dos primers: un espai urbà clarament definit, controlable amb la vista i que es pugui recórrer.

Per a la fundació de viles noves els romans havien preferit (els castre) les illes quadrades i no pas allargades de les ciutats hel·lenístiques. Dos carrers principals *Kardus* i *Decumanus*, es creuen en un punt focal, la plaça major. Els altres carrers i files d'edificacions es disposen més o menys paral·lels a

aquests dos eixos de circulació.

A les ciutats d'origen medieval, el clixé erroni que la forma urbana és espontània i només orgànica fa que s'observi com a determinada màgicament només pels factors d'emplaçament geogràfic, és fàcil pensar en turons fortificats al voltant d'un complex d'església-castell, si no es té en compte que el repoblament va ser un fet intencionat i polític, no pas natural.

Els promotors del repoblament van necessitar criteris de disseny urbà en el moment de repartir les parcel·les de propietat urbana. Dins de les muralles dels pobles els carrers són organitzats seguint una trama reticular o una de radial (*ad quadratum* a partir d'una graella o trama ortogonal; i *ad trivium* i *ab bivium* seguint un semicercle o una rodona, de perímetres concèntrics i d'eixos de circulació radials). El tipus de forma escollit es justifica per la seva funció, estipulada en els programes de disseny o en els objectius descrits a les comandes fetes als artistes i als promotors encarregats del repoblament. El cas més conegut de tot l'urbanisme medieval planificat és el de les bastides franceses, situades en terres aquitanes, que seguien traçats regulars en forma de taulers d'escacs.

En poblacions properes com Vinaròs i a molts pobles catalans es podria evocar la utopia prerenaixentista de Francesc Eiximenis, que concretava l'ideal d'una "ciutat bella i ben edificada" en la seva ortogonalitat, fortificació, plaça central i carrers rectes, en un intent de bellesa racional, que s'imposà en el nou esperit urbà mediterrani. "*La ciutat quadrada i quadriculada... en les viles construïdes de planta de la sogona meitat del segle XII, el pla d'Eiximenis hi és seguit amb més o menys exactitud. Són les que en les llengües del migdia s'anomenen bastides*". (J. Puig Cadafalch, "Idees teòriques sobre l'urbanisme en el segle XIV. Un fragment d'Eiximenis").

Es construeix tal com s'havia programat, tal com s'havia planificat conscientment a través de normatives urbanístiques. S'utilitza

sempre el permís d'obra, o a través de les cartes de poblament es concedeix llicència per repoblar una zona. La intenció és poblar un territori acabat de conquerir per incentivar, impulsar i engrandir un focus de població ja existent i assegurar la tranquil·litat i la pau o bé evitar el despoblament d'una zona concreta. A través de les cartes es concedeixen privilegis econòmics i fiscals (exempció del pagament d'impostos) i d'altres de tipus polític (llibertat ciutadana, alliberament de servituds feudals) "...llurs habitants fruien de franqueses extraordinàries... era una forma d'atreure al poder reial una gran massa de població, deslliurant-la del domini feudal dels grans senyors." (J. Puig i Cadafalch. "Idees teòriques..."). Al segle XIII el repoblament es feia amb gent que volia ser lliure, inclosos criminals i desertors.

Les cartes faciliten l'organització de les comunitats, des de l'assignació del seu lloc físic-territori, cases, carrers, fortificacions fins a la seva forma de govern i la legislació que regula la vida urbana en termes de propietat pública i privada.

La carta de població de la nova Ulldecona també ens parla de molts d'aquests aspectes, de les llibertats que es donaven, de l'autorització per construir-hi cases i de la

normativa a seguir per crear la nova forma urbana: St. Lluc d'Ulldecona. Un dels paràgrafs diu així: "...Item concedimus vobis quod quilibet populator habeat pro statica sexdecim braças regales et utroque latere, et quelibet braça contineat octo palmos regales. Et si quid remanet cum primi populatores receperint infra limittes supradictos, illud possint habere et populare alii populatores qui venerint et voluerint populare". (E. Bayerri, *Llibre de privilegis de la vila d'Ulldecona*).

La traducció feta al castellà per l'autor al final del llibre ignora aquest paràgraf i el deixa sense traduir. En ell s'especifica la norma a seguir per tal construir la nova vila. Traduït al català vindria a dir: "Igualment us concedim que qualsevol habitant d'aquest poblat tingui com a norma estable setze braçes reials per cada costat, i que cadascuna d'aquestes braçes contingui vuit pams reials. Si quedés alguna cosa, perquè anteriors pobladors haguessin acceptat límits més restringits, poden tenir-ho i poblar-ho d'altra gent que vingui i vulgui establir-se."

L'anàlisi de la vila ha verificat la utilització d'aquesta norma en el procés de formació urbana. Les setze braçes reials per cada costat (aproximadament uns 32 m) formen una vila *ad quadratum*, organitzada seguint

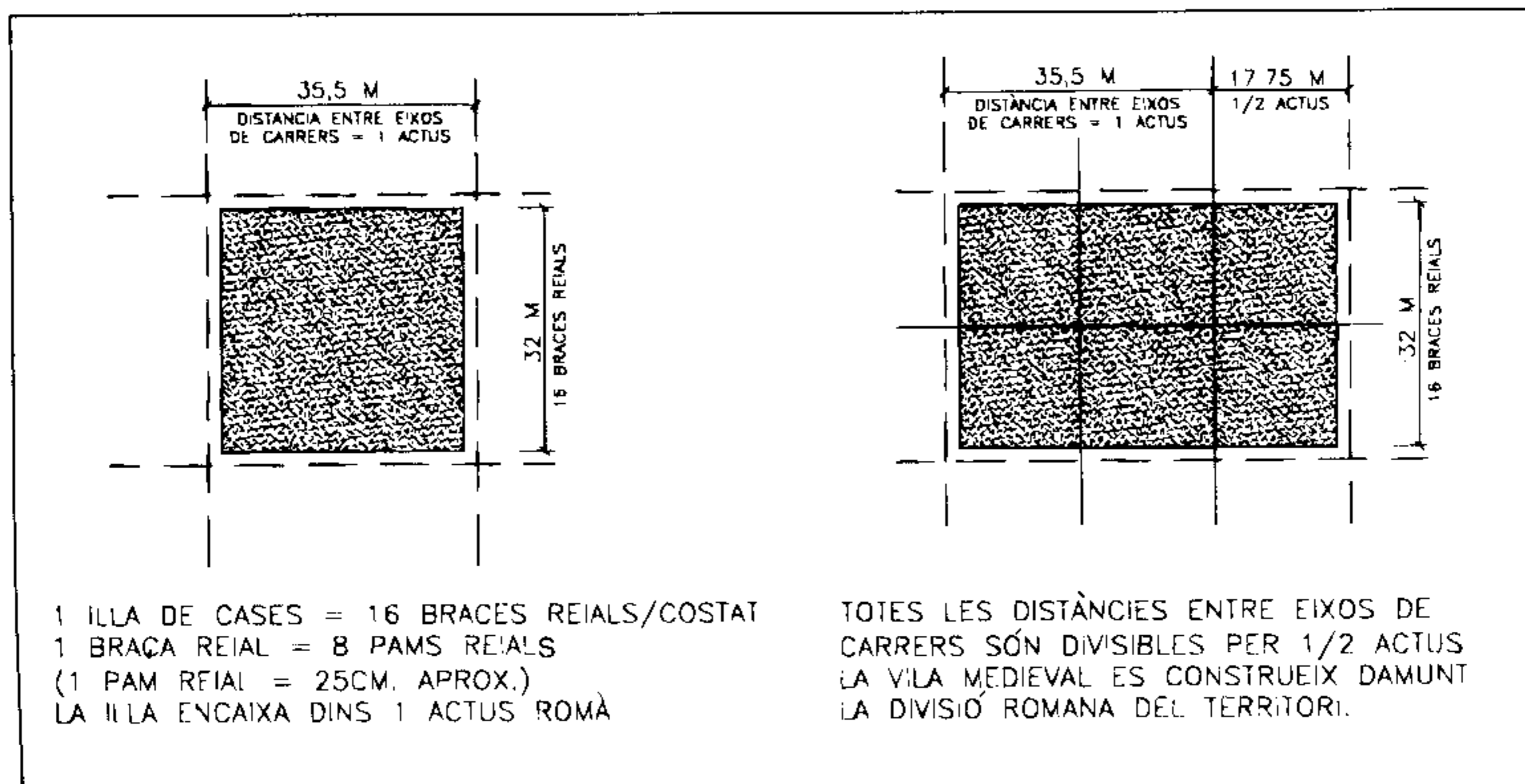

Fig. 2. La carta de població de la nova Ulldecona fixa la mida que han de tenir les illes de cases que s'hi construiran. Els "artistes" hospitalers encarregats de projectar la vila van tenir en compte la divisió del sòl existent"

una trama reticular amb carrers ortogonals.

Però per què els hospitalers van utilitzar aquestes mides? L'estudi del territori ens ha demostrat una centuriació romana existent, amb l'actus romà com a mida de referència. Aquestes divisions territorials prèvies es van tenir en compte, la mesura de l'actus es pren com a eix de carrer a carrer, i bàsicament la vila es forma amb illes de cases de 32 m de costat i carrers d'uns 4 m d'amplada aproximadament (fig. 2). Així doncs, i sense la presència avui de la torre octogonal, d'origen incert, l'única referència romana de la nova Ulldecona podem trobar-la en la divisió cadastral del sòl, no pas en l'existència d'una vila anterior ja que la població se'ns presenta sense cap mena de policentrisme urbà, característica essencial de les ciutats medievals que no són de nova creació.

El viari actual ens ajuda a comprendre l'estructura urbana, el carrer Major es constitueix com a eix longitudinal, travessant total-

ment la vila de banda a banda, i paral·lelament a ell trobem carrers com Escultor Querol, Roquetes, part de l'Escorxador Vell, Goicoechea, Mtre. Guarch, Montcada, etc. En sentit perpendicular als anteriors, podem apreciar nou carrers importants, Puríssima, Sants Màrtirs, Muntaner, Sant Lluç, Sant Pascual, Sant Jaume, part de Sant Antoni, Sant Cristòfol i Sant Vicent, a més d'altres com Roger de Llúria o part de l'Escorxador Vell. Tots ells van formant durant segles la retícula que es planteja a la carta de població. (Fig. 3)

En la geografia catalana trobem exemplars similars: Torroella de Montgrí, al Baix Empordà, amb estructura dissenyada segons les normes urbanístiques modernes, carrers rectes tirats a corda i plaça major porxada; o el cas de Vilagrassa, a l'Urgell, on també s'utilitzen els 32 m com a norma en l'organització de la forma urbana.

Un cop reconegut el model de forma

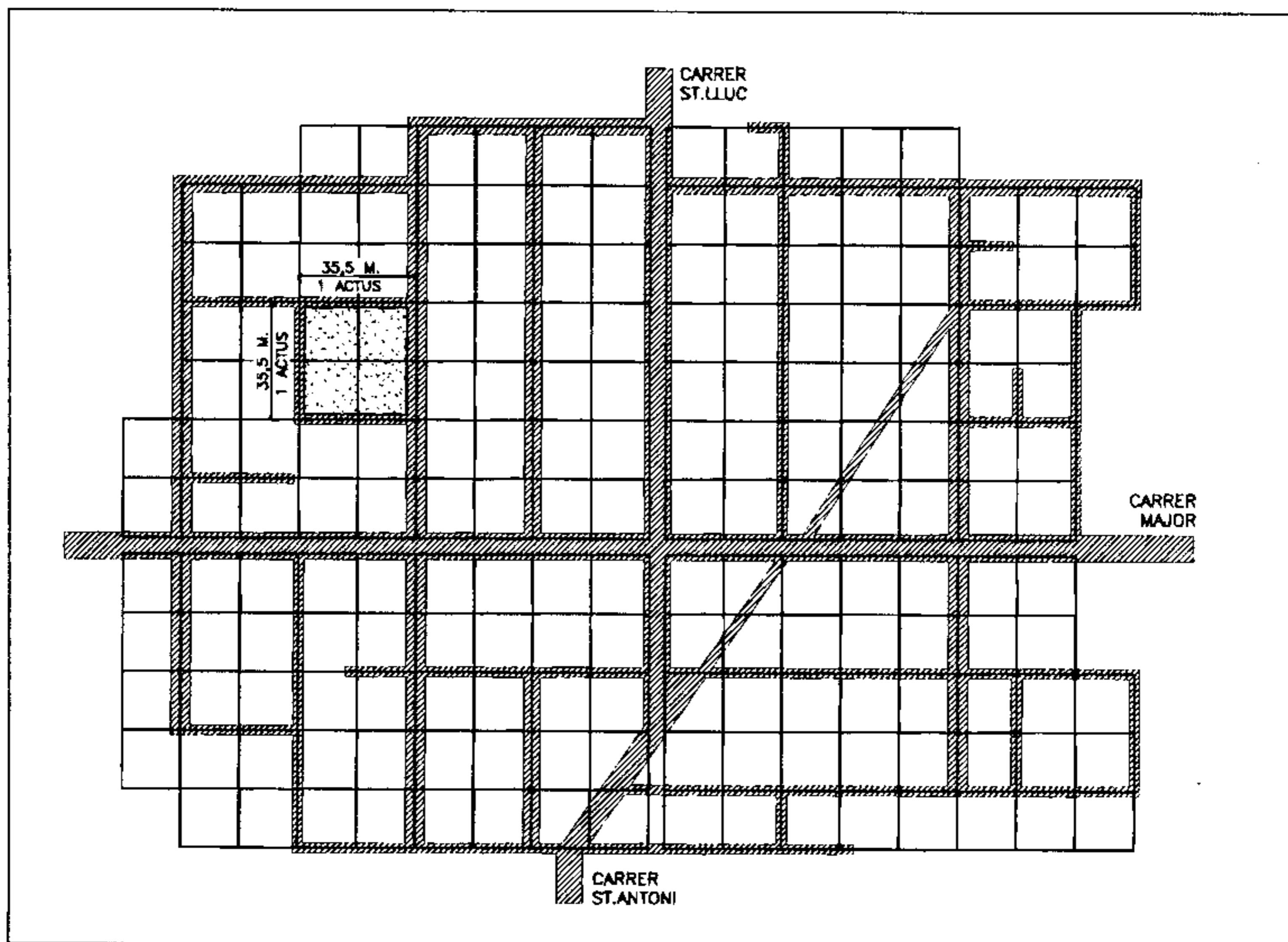

Fig. 3. Esquema de l'organització de carrers a l'interior de les muralles. Retícula d'estudi d'alineacions de carrers i d'orientacions d'illes.

Fig. 3 (bis). Vista de l'alineació dels carrers interiors

urbana, sobreposant una retícula de mida mig actus romà (la meitat de 35,5 m) sobre el parcel·lari actual observo que les distàncies encaixen amb gairebé total exactitud a la part superior del carrer Major, mentre que a la part baixa de la vila les illes tenen formes similars adaptables en força punts. La xarxa ens insinua els possibles carrers que han acabat tancant-se amb el temps, marcant antics carrerons desapareguts, com el de les monges Agustines, paral·lel al carrer de la Puríssima.

La irregularitat més visible és la traça que travessa en diagonal la població, composta pels actuals carrer del Pilar, Ramon Llull i part del de Sant Antoni. Les moltes petites diferències apreciades a banda i banda han motivat un estudi més a fons per tal de treure'n l'aigua clara. Considerada com la prolongació dins la població de l'antic camí de Godall a Alcanar, apreciable en qualsevol fotografia aèria de la zona, divideix la vila en dues parts si ens fixem en l'orientació de les

illes i en l'alineació dels carrers importants que travessen el carrer Major. Les illes a l'oest de la traça tenen en conjunt la direcció nord-sud i els carrers que travessen el carrer Major (Puríssima, Sant Pasqual, Sants Màrtirs i Sant Jaume) no estan alineats. En canvi, en les illes a l'est de la traça domina la direcció est-oest, i els carrers Sant Cristòfol i Sant Vicent segueixen la mateixa alineació. La sobreposició del parcel·lari actual i damunt la retícula bàsica ens mostra que els carrers importants a l'oest de la traça en diagonal es succeeixen cada 2 *actus* (4 mòduls de la retícula d'estudi), un si un no, alternant amb un de menor amplada. A l'altra banda de la traça els carrers Sant Cristòfol i Sant Vicenç també concorden amb la retícula, però no de la mateixa forma. Aquest joc de diferències ens ha portat, a la part final de la recerca, a analitzar en profunditat una de les illes de cases tangent a aquesta diagonal, en concret la de major superfície, limitada pels carrers del Pilar, Major, Roger de Llúria, Aribau i un petit tram de Sant Cristòfol.

3. EL CREIXEMENT URBÀ

Les edificacions existents a la Foia abans de baixar la població del Castell probablement es localitzaven prop de la torre que els hospitalers anomenen en la carta de poblament. Construïda o reutilitzada d'anteriors pobladors, la torre devia estar acompanyada d'algun edifici més al seu voltant on guardar part de les collites en el trànsit fins a la vila del Castell o fins i tot fer-hi nit. Una vegada donat el permís d'obra per edificar la nova vila, durant els primers anys de la construcció el compliment del mòdul normatiu anomenat a la Carta devia ser una constant. Les illes on avui es compleix amb major exactitud són les dels voltants de l'església, aproximadament entre els carrers de l'Encomanda, Roger de Llúria, Goicoechea i Sants Màrtirs. Segurament aquestes varen ser les primeres a formar-se i de manera lògica devien estar tancades per un primer recinte emmurallat. Aquest tindria un perímetre aproximat d'uns 600 metres i limitaria amb el camí de Godall a Alcanar, l'actual carrer del Pilar que encara

no hauria estat absorbit per la població. A l'encreuament d'aquest camí amb el carrer Sant Antoni ha perdurat una petita plaça triangular que ens insinua on es trobava una de les portes del recinte. Els límits occidentals passarien molt prop del carrer de l'Escorxador Vell, situat lògicament als afores de la població, i el de l'Encomanda en contacte directe amb la vila del Castell. A inicis del segle XIV, els habitatges formarien diversos carrers i el primer recinte medieval tindria una forma aproximadament quadrada.

L'aixecament de plànols i la posterior posada a escala de moltes plantes baixes d'una de les illes límit d'aquest primer recinte ha demostrat la seva existència. Part de les cases del carrer del Pilar (fig. 4) encara conserven al seu interior trams de mur, i a banda i banda d'aquest s'estructuren de forma diferent i presenten canvis d'alineacions en

les parets mitgeres. En algun punt, el mur presenta filades en *opus spicatum*, tècnica d'origen àrab prou utilitzada en temps de la reconquesta i en una de les plantes baixes visitades encara conserva una de les 34 torres que segons una notícia de 1391 hi havia. També s'ha observat que algunes de les culates de les cases del carrer Roger de Llúria tenen portes o finestres tapiades que anteriorment havien donat a l'actual pati interior d'illa, en el seu temps, pas interior del primer recinte emmurallat.

L'important creixement de la vila en els primers anys de vida es demostra amb la donació l'any 1320 d'una segona carta de població, anomenada "Carta de donació del pati de les Heres", en la qual es concedeixen unes Eres i d'altres solars per tal de construir-hi cases o diversos edificis. En pocs anys l'anterior recinte començava ja a quedar petit

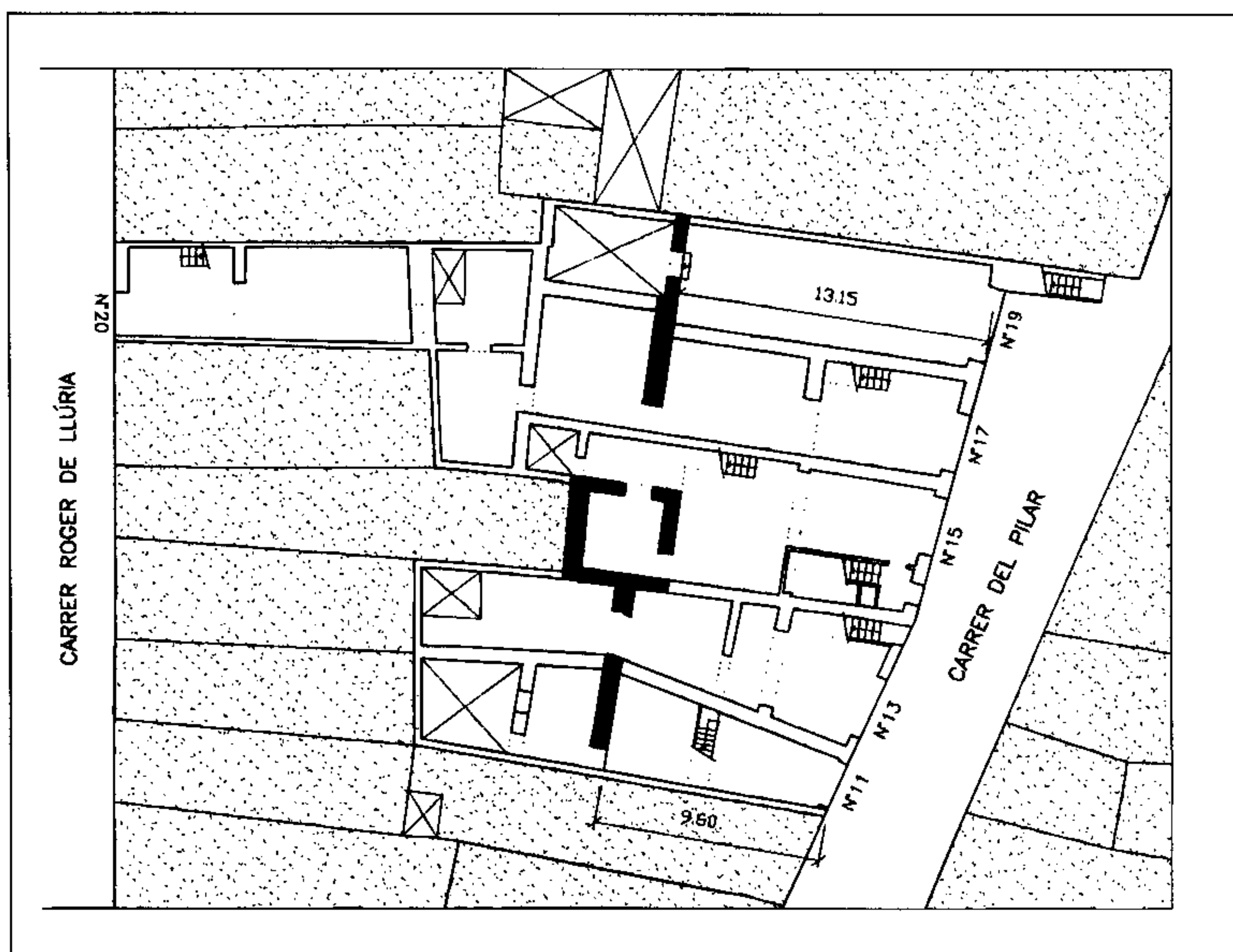

Fig. 4. Croquis de les restes del primer recinte emmurallat. El mur de la vila al seu pas per l'actual núm. 17 del c/ del Pilar presenta filades en *opus spicatum*. A la casa veïna una de les torres encara es manté en peu, gairebé 700 anys després.

i segurament es veu desbordat per algun grup de cases properes al carrer del Carme. Però l'aparició de les pestes de meitat de segle farà establir la població i el projecte d'ampliació de la vila no arribarà fins a la primera meitat del segle XV.

La millora econòmica produïda gràcies sobretot als mercats, va facilitar la construcció de l'església actual, consagrada el 1421, i paral·lelament la configuració definitiva de la forma urbana. El pagament de sises durant aquests anys va ajudar a executar les obres i Ulldecona s'embellí amb un nou recinte emmurallat que abraçava la nova església.

4. LES NOVES MURALLES

L'amplitud del nou recinte (1060 m de perímetre) ens dona la mesura del creixement demogràfic que s'havia produït i de la previsió que es va dur a terme.

El mur era una fortificació pública i la defensa esdevenia un afer de tota la comunitat. El mateix Francesc Eiximenis ens deia "*Deu esser lo mur bo e alt, e gros, e fort, per tal que la ciutat no solament se puxa defendre per virtut de sons homens ens encara per virtut de sos murs*". La clara distinció entre públic i privat que això comporta farà que les construccions no puguin atansar-se a la muralla per tal que al seu voltant puguin circular lliurement, a peu i a cavall, els defensors de la ciutat. La muralla és un element unificador del cos físic urbà, els murs a més són símbol i instrument de la nova comunitat urbana, tothom els defensa i tothom hi contribueix a pagar-los.

Els murs, davant les agressions previsibles que poden patir s'han de construir de la millor manera per tal de suportar-les, per això ens apareixen carreus grans a la part inferior, de manera que no puguin ser alterats amb palanques, mentre que la part superior es construeix amb carreus més petits per evitar que els impactes en desfacin grans parts.

A l'interior de les noves muralles, el teixit urbà es va fer més continu. L'estil gòtic de planificació varia la norma estètica de l'illa

quadrada i algunes de les noves illes de la vila als segles XVI i XVII presenten formes més allargades però conservant les pautes de la Carta de Població almenys en un dels dos sentits.

Si analitzem juntament la direcció de la parcel·lació dins de les illes i la retícula d'estudi podem intuir el recorregut dels carrers principals, el carrer Major en la direcció est-oest i vuit carrers de nord a sud, portant la direcció dels reguerons que unien la sèquia Mare i la de la Foia, d'esquerra a dreta són el de la Puríssima, Sants Màrtirs, el carrer del Pes i el carrer de Sant Cristòfol a la part superior i els carrers Sant Pascual, Sant Jaume, Sant Antoni i Sant Vicenç, a la part inferior. Aquests carrers s'han comprovat al cadastre del 1742 i segons aquest, Ulldecona consta de 10 carrers o barris, nou d'ells coincideixen amb els citats anteriorment i l'altre és el carrer dels capellans, localitzat com l'actual carrer Muntaner al costat de l'església.

És important observar la jerarquia social de la trama ortogonal. El comerç s'instal·la en el carrer més llarg i més ample, mentre que els capellans es localitzen en el més estret i tranquil; a la intersecció o encreuament d'ambdós carrers, a la cruïlla, hi trobem la plaça principal, la torre octogonal, els porxos i l'ajuntament.

Segles més tard la divisió administrativa de la vila en quatre quarters continua reflectint aquest fet afirmant la voluntat d'unitat com a vila. Aquestes línies divisòries són eixos sobreposats a la realitat de la vila, no defineixen barris coherents, sinó que, en passar pels carrers més importants, els divideixen subratllant la importància de la unitat vila per sobre de la unitat barri. Evidentment moltes d'altres viles i ciutats europees es configuren de manera similar, un exemple el trobem a la ciutat de Bremen on una trama regular determinada pels dos eixos de circulació principals, el carrer ample, Lagenstrasse, i el carrer Oberestrassen, es tanquen amb un recinte de muralles al segle XIII. En el carrer ample s'instal·len merca-

ders, i en canvi, el carrer Oberestrasse l'habitaven funcionaris i capellans; a l'encreuament també hi trobem la plaça principal i l'ajuntament.

Durant la segona meitat del segle XVI i primera del XVII es produeix també a Ulldesona l'expansió conventual comuna a totes les poblacions europees. Malgrat que no s'implanten en les zones més denses, els convents busquen una situació propícia, a banda i banda del carrer Major, dominant les entrades i sortides principals de la població, molt a prop de dos de les quatre portes de la vila. Aquests edificis religiosos es projectaran per créixer i a poc a poc aniran fagocitant les cases properes, majoritàriament en forma de donació. La muralla continua sent l'element fonamental i la majoria de les cases ben valorades del recinte, no únicament les de les màximes autoritats n'inclouen part d'ella, començant a desaparèixer poc a poc el carrer interior que la vorejava.

Ja en temps de pau, la muralla s'aprofita com a espai de fira i de mercat i alguns trams es comencen a vendre a particulars. Moltes edificacions es reformen al damunt d'ella i els nous teixits urbans segueixen les seves formes, la seva geometria lineal i contínua, encara que el seu ús hagi canviat. La vall excavada que la rodejava es cobreix amb un arc de paret seca bastant pla, a finals del segle XVIII per tal de salvar el punt dèbil que representava el rebliment de la vall i poder així construir-hi damunt. La muralla esdevé llavors paret mestra, i la seva línia passa a veure's clarament només des de l'exterior, en els careners de les teulades, especialment en les fotos aèries.

L'estudi ha verificat puntualment el seu recorregut en el treball de camp ja que un cop localitzada i mesurada la seva profunditat respecte al carrer, la seva línia encara es pot seguir en una fotografia aèria del nucli antic. Les cales realitzades així ens ho han verificat i ens han servit per anar trobant patis que en el seu temps formaven el passadís interior de la muralla, acusats des-

nivells a banda i banda d'aquesta, diversitat de gruixos (dels 70 als 120 cm), alguna torre amb espitlleres, carrers que la travessaven seguint les línies de la retícula, i també trams intactes com els del pati de les monges Agustines o els de l'interior d'algun jardí del carrer Adell. (fig. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 i 12).

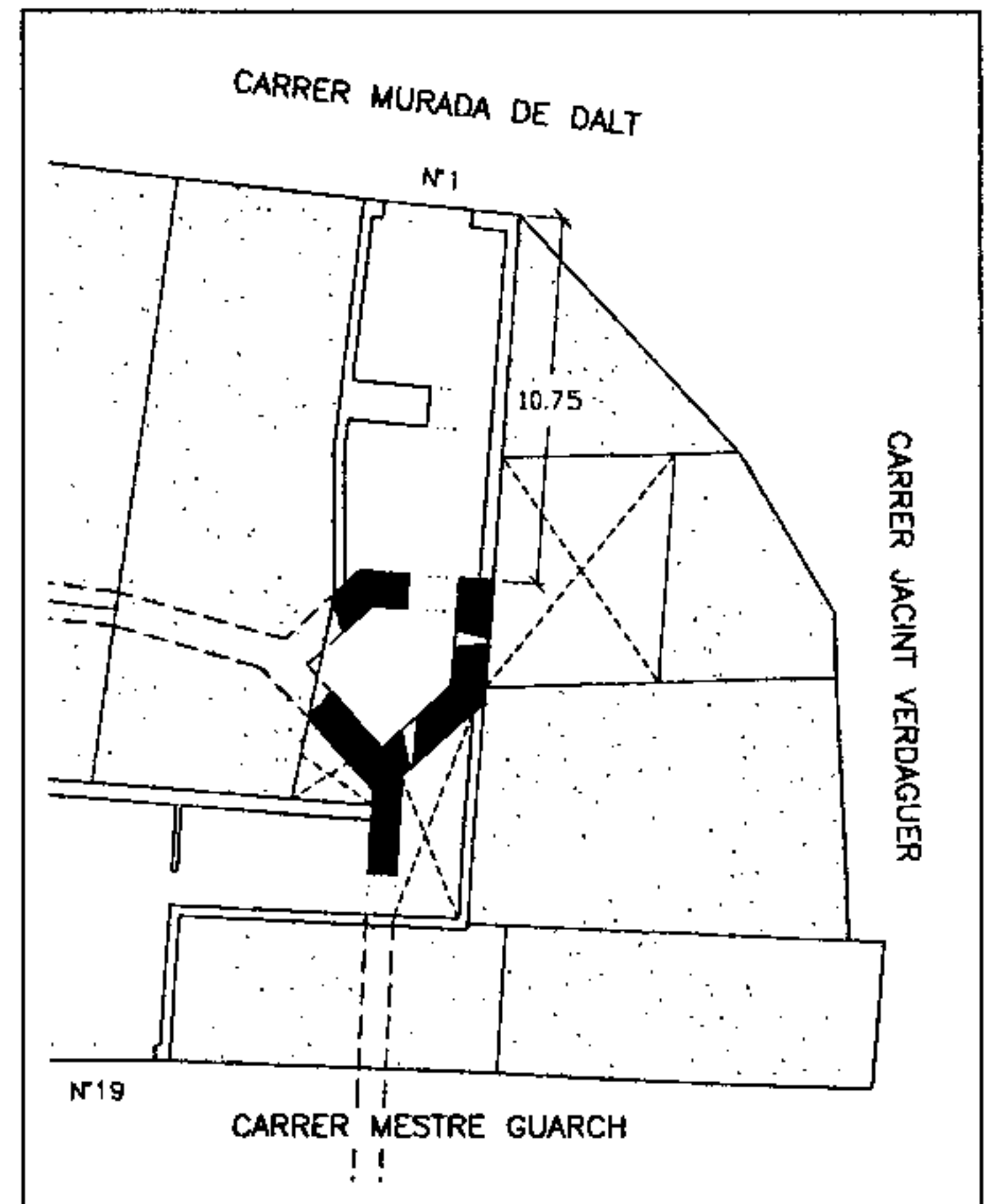

Fig. 5. Croquis d'una de les torres de la nova muralla. La nova construcció veïna ens va impedir dibuixar-la completa. Encara conserva però un parell d'espitlleres i uns importants carreus de pedra a la part baixa. (fotografies fig. 6, 7 i 8)

A banda del treball de camp, el mur també s'ha localitzat en alguna inscripció del registre de la propietat d'Amposta on hi apareix com a llinar. La més significativa és la de la finca núm. 3 del carrer de l'Encomanda que l'any 1914 se segrega en dues més, llinant sempre amb el mur tot i que les dimensions especificades en la inscripció ens demostren que arriba fins a la Murada de Dalt. En edificar a l'altre cantó de mur el nom del llinar es desplaça juntament amb la construcció, i la nova façana segueix fent les mateixes funcions de mur durant els anys de la Guerra del Francès, tal com queda palès al primer plànol que es coneix de la vila datat l'any 1812.

EPÍLEG

"Tot i que en les últimes dècades hi ha hagut més destrucció de l'entorn històric que en el passat, quan les muralles van ser necessàries per a la guerra, la forma urbana d'Ulldecona s'ha mantingut gairebé igual al llarg dels segles, encara que l'ús de l'espai hagi canviat. La poca legislació de protecció ambiental, no ha fet cap esforç per conscienciar de l'impacte negatiu que el planejament ha tingut i té en els teixits urbans històrics. La forma urbana determinada per recintes emmurallats no és només una part del ric patrimoni arquitectònic, sinó que és el fonament de les societats modernes catalanes. La planificació urbana va ser un instrument, per ell mateix, prou estratègic per defensar el territori i produir la mobilitat social, portant gent de diferents grups ètnics i religiosos a viure a les terres reconquerides". (Extret del llibre de Magda Saura i Carulla *Pobles Catalans. Iconografia de la forma urbana* de L.B. Alberti al comtat d'Empúries-Rosselló).

Fig. 7

Fig. 6

Fig. 8

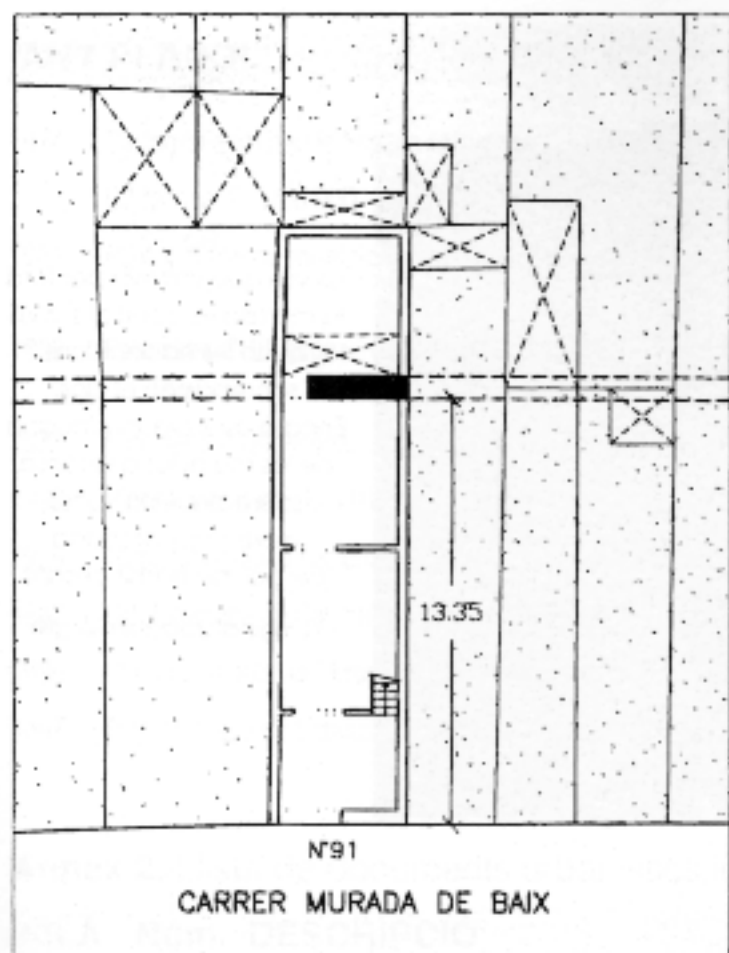

Fig. 9. Un cop els edificis poden apropar-se a la muralla, les edificacions es construeixen al damunt, s'observa en algun cas un important canvi de gruix de paret.
En aquest cas encara es conserva el passadís que envolta el recinte pel seu interior (Fotografia fig. 10)

Fig. 10

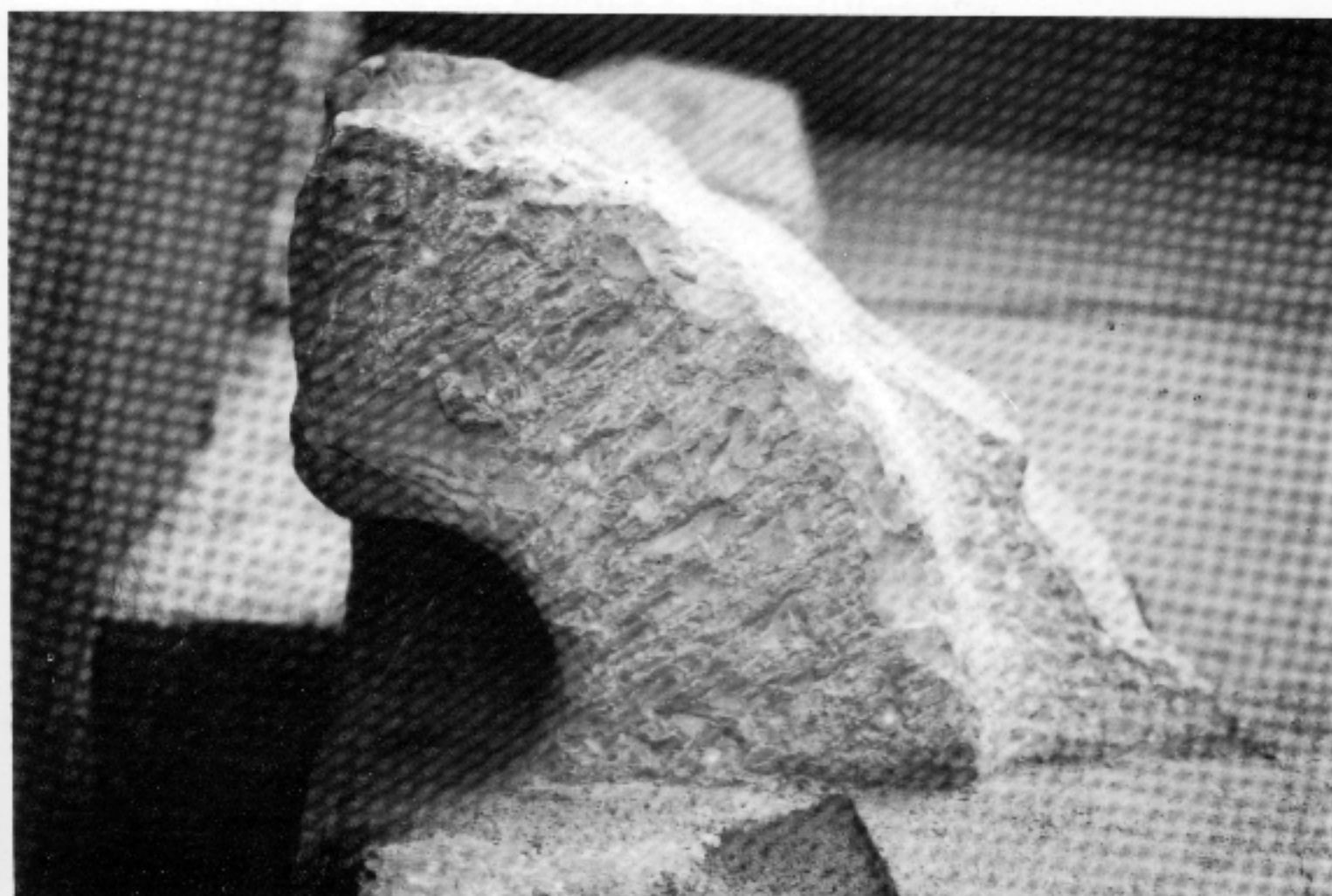

Fig. 11. Resta de l'antic portal de Tortosa. Probablement va ser reutilitzada segles més tard per tal de realitzar funcions similars a les del seu origen. La podem veure baixant les escales de la biblioteca.

Fig. 12.

La vall que voltava per fora la muralla es cobrí al s. XVIII quan les edificacions sobrepassen el clos. Encara avui alguna façana de les murades descansa sobre aquesta volta, molts cops afonada pel pas de trànsit pesant (Original Joaquín Virgili)

ANNEXOS DOCUMENTALS

Annex 1,2,3 i 4

Annex 1. Llista de plànols consultats del terme i vila d'Ulldecona

ANY	PLÀNOL	AUTOR	LOCALITZACIÓ
1763	Croquis de la Muralla d'Ulldecona segons el gravat d'una pedra	Anònim	Pedra desapareguda. Citada al Llibre Història d'Ulldecona
1812	Plànol de la vila d'Ulldecona. Croquis fora d'escala.	Anònim	Servei de Documentació del Museu del Montsià.
1813	Croquis de la villa de Ulldecona. Croquis fora d'escala.	Nicolás Sedano	Servei de Documentació del Museu del Montsià
1877	Plànol d'Ulldecona. E: 1/2500	Ajuntament d'Ulldecona	Arxiu d'un particular
1886	Plànol del Projecte d'ampliació de la vila d'Ulldecona. E: 1/1.000	Ajuntament d'Ulldecona	Arxiu Històric de l'Ajuntament d'Ulldecona
1886	Plànols de detall dels 4 sectors de la vila d'Ulldecona. E: 1/500	Ajuntament d'Ulldecona	Arxiu Històric de l'Ajuntament d'Ulldecona
1890	Plànol del Projecte de clavegueram per a la vila d'Ulldecona.	Ajuntament d'Ulldecona	Arxiu Històric de l'Ajuntament d'Ulldecona
1914	Plànol planimètric d'Ulldecona. E: 1/25.000	Inst. Geográfico y Catastral	Inst. Cartogràfic Històric de Catalunya. C/. Lleida. Barcelona
1955	Plànol topogràfic d'Ulldecona. E: 1/25.000	Inst. Geográfico y Catastral	Inst. Cartogràfic Històric de Catalunya
1957	Foto aèria d'Ulldecona. Vol dels americans. Contacte. E: 1/35.400.	Inst. Geográfico y Catastral	UAB. Biblioteca de Ciències
1967	Foto aèria d'Ulldecona. E: 1/5.000	Vol particular	Fotògraf d'Ulldecona

ANY	PLÀNOL	AUTOR	LOCALITZACIÓ
1974	Cartografia militar de España mapa general Sèrie L. Ulldecona. E: 1/50.000	Servicio Geográfico del Ejército	Biblioteca d'Història de la UB.
1981	Plànol del terme municipal d'Ulldecona. E: 1/50.000	Ajuntament d'Ulldecona	Arxiu Històric de l'Ajuntament d'Ulldecona
1988	Foto aèria d'Ulldecona. Contacte. E: 1/22.000	Inst. Cartogràfic de Catalunya	Inst. Cartogràfic de Catalunya. C/. Balmes. Barcelona.
1988	Foto aèria d'Ulldecona. Ampliació E: 1/1.000	Inst. Cartogràfic de Catalunya	Inst. Cartogràfic de Catalunya
1990	Plànol parcel.lari. E: 1/1000	Inst. Geografico y Catastral	Ajuntament d'Ulldecona
1929	Mapa topogràfic nacional de España. Ulldecona. E: 1/50.000	Inst. Geográfico y Catastral	Biblioteca d'Història de la UB.
1982	Ortofotomapa de Catalunya. Ulldecona. E: 1/5.000	Inst. Cartogràfic de Catalunya	Inst. Cartogràfic de Catalunya
1996	Plànol comarcal del Montsià. E:1/50.000	Inst. Cartogràfic de Catalunya	Inst. Cartogràfic de Catalunya
1997	Ortofotomapa de Catalunya. Ulldecona. E: 1/25.000	Inst. Cartogràfic de Catalunya	Inst. Cartogràfic de Catalunya

Annex 2. Llista de documents urbanístics localitzats a l'arxiu municipal

FILA	Núm.	DESCRIPCIÓ
1a	96	Llibres de despeses i guanys:1890-91. Detallat. Dia 22 de febrer de 1891. "A Don Pedro Albiol Castell para pago de los jornales invertidos en la extracción de los escombros procedentes del derribo de la Torre, según justificante ... 360,25"
1a	122	Cadaastre del 1742.
2b	362	<p>Escritures i expropiacions per ampliar la vila i obrir nous carrers travessant la muralla.</p> <p>Any 1886, obertura de carrers, Estació, Mediodia, Sant Pascual i Murada de Baix.</p> <p>Any 1908, obertura de carrer Sants Màrtirs 37 i 39. Per comunicar amb el carrer del Rosari (actual Murada de Dalt) després de l'enderroc.</p> <p>Expedient d'adquisició de la casa n. 84 del carrer de Sant Cristòfol per comunicar-se amb el de Santo Domingo, després de l'enderroc.</p> <p>Plànol de 1908, carrers Lavadero, Mediodia, Passeig de l'estació. Projecte nova illa de cases, alineacions.</p> <p>Expedient de la casa n. 2 del carrer de Sta. Bàrbara.</p> <p>Expedient de la casa n. 60 del carrer de Sant Cristòfol.</p> <p>Expedient de la casa n. 71 del carrer de Santo Domingo.</p>
4a	358	<p>4 plànols Projecte d'ampliació de la vila i prolongació de carrers. Any 1886. E:1/500.</p> <p>Plànol general a E:1/1000 Emmarcat a les oficines.</p> <p>3 plànols Pla General d'Ordenació Urbana. Any 1973.</p> <p>5 plànols del terme d'Ulldecona, any 1973 o posterior.</p>
2b	358	<p>Plànol del projecte de nou clavegueram. Any 1890.</p> <p>No està l'expedient de realització d'obres particulars del n. 1 al 72 de 1946.</p>
4a	369	Toponímia de carrers. Any 1934.
2b	370	Plànols de les vivendes per a mestres. Any 1935.
2b	361	Expedient per a l'aprovació del pla de reforma interior i ampliació de la vila. Any 1948.
4a	353	Expedient Pla General d'Ordenació Urbana. Febrer 1973.
	96-3	Projecte de delimitació del nucli d'Ulldecona. E:1/2000.
	49-3	Plànol parcel.lari cadaastre. Any 1983 aprox.

Annex 3. Bibliografia bàsica consultada

TÍTOL	AUTOR	LLOC DE CONSULTA
• <i>Els Castells Catalans</i>	Rafael Dalmau	Biblioteca de Catalunya
• <i>Geografia General de Catalunya</i>	Francesc Carreras i Candi	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• <i>Apuntes Históricos sobre la Villa de Ulldecona</i>	Ramon O'Callaghan	Institut Cartogràfic Històric de Catalunya. Fons Pujades
• <i>Història de Ulldecona y su entorno geográfico</i>	Alberto Ferré Ferré	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• <i>Llibre de Privilegis de la Vila d'Ulldecona</i>	Enrique Bayerri Bertomeu	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• <i>Las casas de los religiosos en Cataluña</i>	Cayetano Barraquer	Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca. Barcelona
• <i>Enciclopèdia Catalunya Romànica</i>	Enciclopèdia Catalana	Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca
• <i>El poblado paleo-ibérico de la Ferradura Ulldecona</i>	Joan Maluquer de Motes	Departament d'Arqueologia. Biblioteca d'Història de la UB
• <i>Los religiosos en Cataluña</i>	Cayetano Barraquer	Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca
• <i>Historia de Tortosa y su comarca</i>	Enrique Bayerri Bertomeu	Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca
• <i>Ulldecona en blanc i negre. Fotografies</i>	Centre Excursionista Ulld.	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• <i>Notas estadísticas e Històricas de la Villa de Ulldecona</i>	José Ruy Fernández	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• <i>El llibre de Receptoría de l'Ajuntament d'Ulldecona 1557-1590</i>	Montero Barrientos, M ^a .D.	Biblioteca de Catalunya
• <i>Cartas de población y franquicia de Cataluña</i>	J.M ^a . Font Rius	Biblioteca de Catalunya
• <i>Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya</i>	Joaquín Miret i Sans	Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca
• <i>Enciclopèdia comarcal de Catalunya. El Montsià</i>	Enciclopèdia Catalana	Biblioteca de l'ETSAB.
• <i>L'edat mitjana al Montsià. Els Castells</i>	Museu del Montsià	Museu del Montsià.
• <i>Desenvolupament urbà a Vinaròs</i>	Miguel A. Baila Pallarés	Biblioteca Municipal de Vinaròs.
• <i>Pobles Catalans</i>	Magda Saura i Carulla	Llibreria de l'ETSAB.

Annex 4. Articles relacionats als quals s'ha fet referència

TÍTOL	AUTOR	LLOC DE CONSULTA
• "Els cadastres en època romana: Història i recerca". Revista <i>L'Avenç</i> núm. 167. Febrer del 1993.	Diversos	Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca
• "La red viaria protohistorica y su relación con los lugares culturales en el Baix Maestrat" Centro de estudios del Maestrazgo. Butlletí núm. 40.	Arturo Oliver Foix	Biblioteca de l'ETSAB
• "Un nou jaciment arqueològic: El possible assentament ibèric de les Tosses (Ulldecona)". Revista <i>Raiïls</i> núm. 10. Centre d'Estudis d'Ulldecona.	Francesc Itarte Vericat i Francesc Lavega i Serra	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• "La Vila d'Ulldecona segons el cadastre de 1742". Revista <i>Raiïls</i> núm. 10. Centre d'Estudis d'Ulldecona.	Ferran Grau i Verge	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• "Alguns aspectes socioeconòmics de la Ulldecona Medieval". Revista <i>Raiïls</i> núm. 12. Centre d'Estudis d'Ulldecona.	Maria Bonet i Donato	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• "El convent de Santa Maria Magdalena de les monges Agustines d'Ulldecona". Revista <i>Raiïls</i> núm. 9 Centre d'Estudis d'Ulldecona.	Sor Rosa Rius i Fernando José Guarch	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• "1er Centenari de la demolició de la Torre". Ulldecona, informatiu de l'Ajuntament, núm. 12. Desembre 1990.	Francesc Itarte Vericat	Biblioteca de Catalunya
• "¿Cogula o Castillo?" <i>Ulldecona</i> , revista mensual d'informació local. Nov. 1973.	Mossèn Domingo Solà i Callarisa	Biblioteca de Catalunya
• "Alguns aspectes descriptius de la hisenda Municipal d'Ulldecona del decenni 1761-1770". Revista <i>Raiïls</i> núm. 5 Centre d'estudis d'Ulldecona.	Ferran Grau i Verge	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• "Cent anys de calaixera. 3ª part." Butlletí del C.C.R. d'Ulldecona, 44. Ulldecona 1989.	Francesc Itarte Vericat	Biblioteca Municipal d'Ulldecona
• "Els Hospitalers a Ulldecona". <i>Ulldecona</i> , revista mensual d'informació local. Any 1982.	Mercè Itarte	Biblioteca de Catalunya

ARXIU I BIBLIOTEQUES CONSULTADES

ARXIU o BIBLIOTECA	ADREÇA	LOCALITAT
Arxiu Històric Municipal	Ajuntament d'Ulldecona. c/ Major 49	Ulldecona
Arxiu de la Corona de Aragón	c/ Almogàvers 77	Barcelona
Arxiu fotogràfic Mas	c/ Freneria 5	Barcelona
Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya	c/ Paradís	Barcelona
Institut Cartogràfic Històric de Catalunya. Fons Pujades	c/ Lleida. Parc de Montjuïc	Barcelona
Arxiu Històric Col·legi d'Arquitectes	c/ dels Arcs	Barcelona
Arxiu Històric de la Ciutat. Casa de l'Ardiaca	c/ Sta. Llúcia	Barcelona
Biblioteca Municipal d'Ulldecona	Antiga església del Roser. c/ Major	Ulldecona
Biblioteca General de l'UB	Plaça Universitat	Barcelona
Departament d'Arqueologia (Biblioteca d'Història de la UB)	c/ de Baldiri Reixac	Barcelona
Departament de Cartografia	c/ de Baldiri Reixac	Barcelona
Biblioteca de la Facultat de Geologia de la UB	c/ Martí i Franquès	Barcelona
Biblioteca de l'Escola Superior d'Arquitectura de l'UPC	Avda. Diagonal 649	Barcelona
Servei de Documentació del Museu del Montsià	Gran Capità 34	Ampostà
Biblioteca de la Facultat de Ciències de la UAB	Campus Universitat Autònoma	Bellaterra
Hemeroteca de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la UAB	Campus Universitat Autònoma	Bellaterra
Biblioteca de Catalunya	c/ Hospital 56	Barcelona

COL·LABORACIONS I CONVERSES

TEMA	PERSONA	LLOC
Petit croquis i fotografia sobre la sèquia que volta la Vila d'Ulldecona enfront l'antiga muralla o mur	Joaquim Virgili Guàrdia	Ulldecona
Petit croquis sobre una de les torres del mur	Joaquim Virgili Guàrdia	Ulldecona
Els cadastres urbans	Ferran Grau i Verge	Ulldecona
Ulldecona, diferents projectes de creixement urbà i d'altres anècdotes	Pere, "el Santo" Regidor d'obres als anys 60	Ulldecona
Primer contacte amb la gent. Les primeres cases visitades.	Ferran Grau i Verge Joaquim Virgili Guàrdia Francesc Itarte i Vericat	Ulldecona
El mur dins el convent de clausura de les monges Agustines d'Ulldecona	Sor Rosa Rius	Ulldecona
La desapareguda Torre Octogonal.	Francesc Itarte i Vericat	Ulldecona
El cadastre de 1742.	Ferran Grau i Verge	Ulldecona
L'Illa del carrer del Pilar-Aribau i l'Embut. Primer contacte amb la gent.	Joan Gavalrà	Ulldecona
Conferència: "El desenvolupament protohistòric al sud de l'Ebre" Organitzada pel Centre d'Estudis d'Ulldecona.	Artur Oliver Foix	Ulldecona